
*Джон Мейнард
Кейнс*

ЗАВЕРШАЛЬНІ ЗАУВАГИ ПРО СОЦІАЛЬНУ ФІЛОСОФІЮ, ЩО МОЖЕ ВИПЛИВАТИ ІЗ ЗАГАЛЬНОЇ ТЕОРІЇ¹

I

Кричущими вадами економічного суспільства, в якому ми живемо, є нездатність забезпечити повну зайнятість і довільний та несправедливий розподіл багатства та доходів. Зв'язок викладеної вище теорії з першою з них є очевидним. Але є також два важливих аспекти, в яких вона є релевантною для другої.

З часів ХІХ сторіччя ми вже досягли помітного прогресу у справі усунення надто великої нерівності багатства та доходів завдяки механізму прямого оподаткування: податку на прибуток, додаткового податку та податку на спадок, особливо у Великій Британії. Багато хто бажав би просуватися далі цим шляхом, проте їх стримують два міркування. Частково — це небезпека спокусити до вправних способів утримання від податків та водночас надмірно зменшити мотивації приймати ризики. Але головним, я гадаю, є переконання, що зростання капіталу залежить від сили мотивації до індивідуальних заощаджень та що великою мірою у цьому зростанні ми залежимо від надлишків заощаджень багатіїв. Наші аргументи не заторкують перше з

© ДЖ.М. КЕЙНС, 2018
© Переклад з англійської
Т. Білоус, 2018

¹ Переклад зроблено за виданням: Keynes, J.M. (1971–1989). *The Collected Writings of John Maynard Keynes* (cited as JMK with volume number), managing editors Sir Austin Robinson and Donald Moggridge. 30 vols. London: Macmillan. (VII) *The General Theory of Employment, Interest and Money* [1936] (1973).

цих міркувань. Проте вони дають змогу відчутно змінити наше ставлення до другого. Адже ми бачили, що до того моменту, доки не досягнуто рівня повної зайнятості, низький рівень схильності до споживання аж ніяк не допомагає зростанню капіталу, а навпаки, стримує його; та що тільки за умови повної зайнятості низький рівень схильності до споживання сприяє зростанню капіталу. Понад те, досвід показує, що за нинішніх умов заощадження через певні установи та амортизаційні фонди є більш ніж достатніми, а заходи щодо перерозподілу доходів, здатні підвищити рівень схильності до споживання, можуть також відчутно сприяти зростанню капіталу.

Типове упередження з цього приводу, яке побутує поміж широкого загалу, добре ілюструє віра в те, що через податки на спадок зменшується реальний капітал країни. Якщо припустити, що держава витрачає надходження з цих податків задля покриття поточних витрат, а податки на прибуток і споживання відповідно скорочено і скасовано, тоді, звісно, слушно, що фіскальна політика високих податків на спадок призведе до підвищення суспільної схильності до споживання. Проте такий поширений хід думки є якраз протилежним до істини через те, що підвищення постійного рівня схильності до споживання, як правило (за винятком ситуації повної зайнятості), посилює водночас стимули до інвестицій.

Отож, з наших аргументів доходимо висновку, що за теперішніх умов відсутність обмежень на багаті, всупереч поширеній думці, радше за все перешкодить зростанню багатства. Тим самим усунено головну причину соціально виправдовувати існування великої нерівності у розподілі багатства. Я не кажу, що не існує інших підстав, які не заторкує наша теорія і які за деяких обставин дають змогу певною мірою виправдати нерівність. Але зникає найбільш вагома з підстав, через яку ми дотепер вважали розумним рухатись цим шляхом дуже обережно. Особливо це позначиться на нашому ставленні до податків на спадок: бо є певні способи виправдання нерівності розподілу доходів, які не працюють так само і щодо нерівності у спадках.

Я певний, що існують соціальні та психологічні чинники для істотної нерівності доходів, утім, не такої великої диспропорції, що існує в наш час. Є такі важливі різновиди людської діяльності, для максимальної успішності яких потрібні мотивації «робити гроші» (*money-making*) та умови володіння власним капіталом. Понад те, загрозливі людські потяги можуть бути спрямовані у порівняно безневинне річище, якщо існують перспективи «робити гроші» та приватна власність. Ці потяги, якщо не задовольнити їх у такий спосіб, можуть знайти вихід у жорстокості, у зухвалому прагненні персональної влади і впливу та в інших формах самозвеличення. Все ж краще, коли людина тиранить свої банківські рахунки, ніж своїх співгромадян. І хоча часто кажуть, що перше — це лише шлях для другого, іноді це є найнаймні альтернативою. Але, щоб стимулювати такі різновиди діяльності та задовольняти такі нахили, не є необхідним, аби гра відбувалася з такими високими ставками, як зараз. Значно нижчі ставки дадуть ті ж самі резуль-

тати, щойно гравці звикнуть до них. Завдання змінити людську природу не слід змішувати з завданням керувати нею. Можливо, в ідеальному дружньому суспільстві люди і будуть так навчені чи натхненні, а чи виховані, що їх зовсім не цікавитиме виграш. Все ж корисним та розумним державним підходом буде і надалі дозволяти гру згідно зі встановленими правилами та обмеженнями, доки середньостатистична людина чи навіть значна частина суспільства залишаються дуже залежними від пристрасті «робити гроші».

II

Проте є й інший, більш фундаментальний висновок з нашого обговорення, який стосується майбутньої долі нерівності розподілу багатства, а саме — наша теорія відсотка. Дотепер помірно високу відсоткову ставку виправдовували потребою у належній мотивації до заощаджень. Проте ми довели, що обсяг реальних заощаджень з необхідністю залежить від масштабів інвестицій, а до збільшення масштабів інвестицій заохочує *низька* ставка відсотка за умови, що ми не виходимо тут за межу, що сигналізує про ситуацію повної зайнятості. Отже, на нашу більшу користь треба буде знижувати відсоткову ставку до такого її відношення до величини граничної ефективності капіталу, за яким настає ситуація повної зайнятості.

Не може бути жодного сумніву, що за цим критерієм ставка відсотка має бути значно нижчою, ніж вона була дотепер, і наскільки можна припустити зі змін граничної ефективності капіталу, відповідних збільшенню маси капіталу, ставка відсотка, ймовірно, буде незмінно знижуватись, якщо буде можливість підтримувати умови для більш-менш постійної повної зайнятості, за винятком, звісно, випадків деяких надзвичайних коливань у сукупній схильності до споживання (з державним споживанням включно).

Я певний, що попит на капітал є строго обмеженим у тому розумінні, що буде не складно збільшити масу капіталу до такого обсягу, що його гранична ефективність впаде на дуже низький показник. Це зовсім не означає, що використання засобів капіталу нічого б не коштувало, це означає, що прибутки з нього мали б покривати ненабагато більше, ніж виснажували б збитки та зношення [обладнання], разом з витратами на покриття ризиків та підвищення кваліфікації у навичках та ухваленні рішень. Коротше кажучи, сукупний прибуток від товарів довготермінового користування за весь час їх служіння, рівно як і у випадку з товарами з малим терміном користування, саме й покриватиме витрати на них, плюс урахування ризиків та витрати на кваліфікацію та керівництво.

І тоді, хоча стан справ буде цілком сумісним з певною мірою індивідуалізму, все ж таки це означатиме евтаназію рантє і, як наслідок, евтаназію сукупної репресивної влади капіталістів експлуатувати дефіцит капіталу (*scarcity-value of capital*). Відсоток у наш час зовсім не є винагородою за справжню жертву, так само, як не є такою і земельна рента. Власник капіталу

може отримати відсоток тому, що капіталу бракує, так само, як і власник землі отримує ренту через брак землі. Проте, якщо можуть бути іманентні причини браку землі, іманентних причин браку капіталу не існує. Істотної причини браку капіталу в розумінні справжньої жертви, яку можна було б компенсувати винагородою у вигляді відсотка, і не може бути, в кінцевому рахунку, за винятком випадку, коли індивідуальна схильність до споживання виявилася б за своїм характером такою, що чисті заощадження за умов повної зайнятості закінчаться швидше, ніж капіталу стане вдосталь. Але навіть і тоді все ще буде можливість діями держави підтримувати суспільні заощадження на такому рівні, який давав би змогу зростання капіталу до усунення його браку.

Тому я розглядаю елемент рантє у капіталізмі як перехідну форму, яка зникне після виконання своєї місії. Та зі зникненням елементу рантє багато чого іншого в ньому теж має зазнати епохальних змін. Понад те, вагомою перевагою розвитку подій, який я обстоюю, стане те, що евтаназія рантє як нефункціонального інвестора настане аж ніяк не раптово, а як результат поступового, хоча і тривалого продовження процесу, який ми остатнім часом спостерігаємо у Великобританії, та не потребуватиме жодної революції.

Отже, ми можемо просуватися далі (і в цьому немає нічого недосяжного) шляхом збільшення обсягу капіталу аж до усунення його браку, відтак нефункціональні інвестори більше не отримуватимуть бонуси; та до такої системи прямих податків, яка дасть змогу за помірковану винагороду задіяти на благо суспільства розум, цілеспрямованість та кваліфікацію фінансистів, підприємців *et hoc genus omne*² (настільки захоплених власною справою, що за їхню працю можна буде сплачувати значно менше, ніж зараз).

Водночас ми маємо визнати, що тільки досвід покаже, якою мірою спільні зусилля, втілені в політиці держави, слід докладати для посилення та розширення стимулів заохочень до інвестицій; та наскільки буде безпечно стимулювати середньостатистичну схильність до споживання, аби не відмовитись від нашої мети позбавити капітал його дефіциту впродовж життя генерації чи двох. Може статися, що в результаті зниження норми відсотка схильність до споживання буде настільки посилена, що повної зайнятості можна буде дійти за темпів нагромадження лише трохи більших, ніж зараз. У такому випадку систему підвищення оподаткування великих прибутків та спадків можна було би піддати критиці, адже вона веде до повної зайнятості з темпами нагромадження капіталу значно нижчими, ніж зараз. Не варто думати, що я заперечую можливість, ба навіть імовірність, такого результату. Зрештою, важко передбачити, як середньостатистична людина зреагує на зміни зовнішніх обставин. Якщо, попри все, виявиться можливим без особливих зусиль забезпечити наближення до повної зайнятості за темпів нагромадження не набагато вищих, ніж зараз, принаймні одну з найважли-

² І такі інші.

віших проблем буде розв'язано. И тоді залишиться окреме питання про те, якою мірою та за рахунок чого правильним та розумним буде закликати теперішню генерацію обмежувати споживання для того, аби з часом досягти інвестицій у повному обсязі для своїх спадкоємців.

III

У деяких інших аспектах викладена вище теорія є помірно консервативною у своїх наслідках. Хоча вона і заявляє про велике значення впровадження певного централізованого контролю у справах, які зараз залишені здебільшого для індивідуальної ініціативи, широкий спектр сфер діяльності вона не заторкує. Справою держави має стати регулювання схильності до споживання частково через систему оподаткування, частково через визначення норми відсотка та, можливо, і в інші способи. Крім того, виглядає малоймовірним, що лише впливу банківської політики на норму відсотка самого по собі буде достатньо для визначення оптимального масштабу інвестицій. Тому я згоден, що доволі широка соціалізація інвестицій виявиться корисним засобом для забезпечення наближення до повної зайнятості. Хоча при цьому немає потреби виключати всі можливі компроміси та шляхи співпраці державних органів з приватною сферою. Але, поза цим, немає інших помітних підстав для системи державного соціалізму, яка перетворить більшість економічного життя суспільства на свою власність. Та й засоби виробництва аж ніяк не є тим, чим має володіти держава. Якщо держава буде в змозі визначати сукупний обсяг ресурсів, придатних до нарощування засобів [виробництва], та вихідні ставки винагород їхнім власникам, то це буде все, що від неї вимагають. Крім того, потрібну частку соціалізації можна впроваджувати поступово, не пориваючи із наявними у суспільстві традиціями.

У нашій критиці загальноновизнаної класичної економічної теорії ми не шукали логічних помилок в її аналізі, а показали, що її неявні припущення підтверджуються зрідка або не підтверджуються взагалі, в результаті чого вона не придатна розв'язувати економічні проблеми сучасного світу. Проте, якщо наша система централізованого контролю сприятиме забезпеченню сукупного обсягу виробництва, настільки наближеного до повної зайнятості, наскільки це взагалі можливо, то з цього моменту і надалі класична теорія знову вступить у свої права. Якщо припустити, що обсяг виробництва є даністю, тобто визначеним чинниками, які лежать поза класичною системою мислення, тоді не виникає жодних заперечень щодо класичного аналізу способу, в який приватний егоїстичний інтерес визначатиме, що саме виробляти, в якій саме пропорції чинники виробництва будуть поєднані для виробництва цього та як між ними буде розподілена вартість кінцевого продукту. І знову, якщо ми розв'язали проблему заощаджень в інший спосіб, то не виникає жодних заперечень проти класичної теорії як міри збігу приватних та суспільних переваг за умов досконалої та недосконалої конкуренції.

Отже, крім необхідності централізованого контролю, спрямованого на досягнення узгодженості між схильністю до споживання та спонуканням до інвестицій, не існує інших причин для розширення соціалізації економічного життя.

Якщо висловитись більш конкретно, то я не бачу підстав вважати, що наявна система так уже погано послуговується тими чинниками виробництва, якими вона взагалі користується. Звісно, бувають прорахунки у прогнозах, але їх не можна було б уникнути і при централізованому ухваленні рішень. Так, коли з 10 мільйонів охочих та здатних працювати зайнято 9 мільйонів людей, нічого не вказує на те, що працю цих 9 мільйонів неправильно спрямовано. Претензії до сучасної системи не в тому, що ці 9 мільйонів повинні займатися іншими справами, а в тому, що справи мають бути і для решти — для ще 1 мільйона осіб. Саме для розв'язання питання обсягу, а не розподілу реальної зайнятості, наявна система виявилася непридатною.

Отже, я згоден з Гезелем³ у тому, що для заповнення пробілів класичної теорії потрібне не скасування «манчестерської системи», а радше визначення характеру умов, яких потребує вільна гра економічних сил для реалізації всіх потенційних можливостей виробництва. Встановлення централізованого керівництва, необхідного для забезпечення повної зайнятості, звісно, потягне за собою розширення функцій держави. Понад те, сучасна класична теорія сама вже привернула увагу до різноманітних обставин, в яких вільна гра економічних сил потребує обмеження чи спрямування. Але все ж таки залишиться широкий простір для прояву приватної ініціативи та відповідальності. В межах цього простору індивідуалізм і надалі збереже свої традиційні переваги.

Зупинімося на мить та пригадаймо, якими саме є ці переваги. Почасти це переваги ефективності — переваги децентралізації та ролі власного інтересу (*self-interest*). Переваги ефективності від децентралізації [ухвалення] рішень та індивідуальної відповідальності сьогодні навіть нібито більші, ніж це припускали у XIX сторіччі. Та й критика принадності власного інтересу виглядає дещо перебільшеною. Але насамперед індивідуалізм, звільнений від своїх вад та зловживань, є найкращою гарантією особистої свободи в тому розумінні, що порівняно з іншими системами він значно розширює простір для особистого вибору. Він також є найкращою гарантією розмаїття життя як безпосереднього наслідку розширення простору для особистого вибору, втрата якого є найбільшою з усіх втрат в одноманітній тоталітарній державі. І це розмаїття зберігає традиції, які втілюють найбільш надійний та успішний

³ Сильвіо Гезель (Silvio Gesell) — німецький економіст, суспільний та політичний діяч, автор ідеї «вільної економіки» (нім. *Freiwirtschaft*), яку він висунув 1916 року. Основою такої економіки є «вільні гроші», тобто гроші, що є лише інструментом обміну і є «вільними від процентів». Сьогодні погляди, подібні до поглядів Гезеля, називають лібертарним соціалізмом. Кейнс звертається до ідей Сильвіо Гезеля в кількох місцях своєї «Загальної теорії», здебільшого у розділі 23 останньої шостої книги.

вибір попередніх генерацій. Воно розфарбовує сучасність всіма доступними уяві кольорами та як служниця досвіду, поряд з традицією та уявою, стає найбільш потужним засобом покращення перспектив на майбутнє.

Хоча розширення функцій держави у справах координації схильності до споживання та спонукання до інвестицій видалось би публіцистові ХІХ сторіччя або сучасному американському фінансистові жахливим посяганням на індивідуалізм, я натомість захищаю його і як єдиний практичний засіб уникнути повної руйнації наявних економічних форм, і як умову для успішного здійснення індивідуальної ініціативи.

Адже, якщо ефективний попит стає дефіцитом, то це не тільки публічний скандал з приводу неприпустимості неефективної витрати ресурсів. Кожен підприємець, який шукає можливості задіяти ці ресурси, також потрапляє в ситуацію, де обставини не на його користь. Гра випадків, в яку він вступає, дає настільки часті нульові результати, що гравці як *ціле* обов'язково програють, якщо вони матимуть сили та бажання дограти гру до кінця. Дотепер приріст світового багатства не відповідав сукупності позитивних індивідуальних заощаджень. Різницю становили втрати тих, чиї рішучість та ініціативність не супроводжувалися ще й винятковими здібностями та надзвичайною сприятливістю долі. Але якщо ефективний попит є достатнім, вистачить звичайних здібностей та звичайної сприятливості долі.

Сучасні авторитарні державні системи, здається, розв'язали проблему безробіття за рахунок утрати продуктивності [праці] та свободи. Безперечно, світ не може продовжувати і далі миритися з безробіттям, яке неминуче, хоча часом і неохоче, пов'язують із сучасним капіталістичним індивідуалізмом. Проте є можливості, за умови правильного аналізу проблеми, вилікувати цю хворобу, водночас зберігши продуктивність [праці] та свободу.

Я вже зазначав, що нова система може стати більш сприятливою для збереження миру, ніж стара. Проте варто ще раз зупинитись на цьому аспекті та наголосити на ньому. Війни виникають з кількох причин. Диктатори та подібні до них, кому війни обіцяють, принаймні в їхніх сподіваннях, приємне збудження, можуть з легкістю грати на природній войовничості своїх підданих. Проте, крім цього, у розпалюванні народного гніву їм також сприяють економічні причини війни, а саме надмірне зростання населення та конкурентна боротьба за ринки. Саме другий чинник, який, імовірно, відіграв головну роль у ХІХ сторіччі та може відіграти її знову, є доречним до нашої дискусії.

У попередньому розділі я зазначав, що за умов системи внутрішнього *laissez-faire*⁴ та [наявності] світового золотого стандарту, які були традиційними

⁴ Невтручання (*фр.*) — назва економічної доктрини, згідно з якою державне втручання в економіку має бути мінімальним. Дж.М. Кейнс 1926 року написав есей «Кінець *laissez-faire*» (*The End of laissez-faire*) на матеріалі лекцій, прочитаних в Оксфорді у листопаді 1924 року та у Берліні у червні 1926 року.

для другої половини XIX сторіччя, не існувало інших засобів, якими уряд міг би скористатися для пом'якшення економічного спаду в країні, крім конкурентної боротьби за ринки. Адже виключались всі інші заходи боротьби з постійною чи періодичною неповною зайнятістю, крім заходів покращення торговельного балансу за рахунок надходжень.

Отже, хоча економісти і звикли розхвалювати панівну міжнародну систему як таку, що забезпечує міжнародний поділ праці та водночас гармонізує інтереси різних націй, у ній є і менш сприятливі зародки. Здоровий глузд та правильне розуміння реальної картини подій керували тими державними діячами, які вважали, що якщо заможні країни Старого світу нехтуватимуть боротьбою за ринки, то їхнє економічне процвітання зійде нанівець. Проте якщо нації навчатися самі забезпечувати повну зайнятість за рахунок внутрішньої політики (та, маємо додати, якщо вони зможуть дійти рівноваги у демографічній динаміці), тоді зникне і потреба у важливих економічних чинниках, розрахованих на зіставлення інтересів однієї країни з інтересами сусідів. Міжнародний поділ праці та міжнародні запозичення на сприятливих умовах від того не зникнуть. Проте тоді більше не буде нагальних причин, через які одна країна вимушена нав'язувати свої товари іншій або відмовляти у пропозиціях своєму сусідові не тому, що це дасть їй змогу платити за те, що вона бажає придбати, а робити це з явним наміром порушити рівновагу платіжного балансу та змінити торговельний баланс на свою користь. Міжнародна торгівля перестає б бути такою, якою вона є, а саме — відчайдушною спробою підтримати зайнятість всередині країни, форсуючи експорт та обмежуючи імпорт, яка навіть якщо і вдається, то лише перекладає проблему безробіття на плечі сусіда, який виявився більш слабким у цій боротьбі. Міжнародна торгівля стала б добровільним та безперешкодним обміном товарів і послуг на взаємовигідних засадах.

IV

Чи не залишиться реалізація цих ідей лише нездійсненою мрією? Чи достатньо вони вкорінені в тих інтересах, що керують змінами політичного життя суспільства? Чи не є інтереси, яким вони заважають, потужнішими та більш зрозумілими, ніж ті, яким вони покликані слугувати?

Я не маю наміру дати відповідь на ці питання зараз. Знадобився б цілком новий за своїм характером розділ, аби визначити, навіть у найзагальніших рисах, ті практичні засоби, які могли б забезпечити поступове наповнення цих ідей. Але якщо самі ці ідеї є правильними, а без такого припущення годі все це писати, то, на мою думку, було б неправильно ставити під сумнів їхню чинність у довгостроковій перспективі. Сьогодні люди стали надзвичайно чутливими до фундаментальніших оцінок; зокрема, більш готові прийняти їх; вони прагнуть випробовувати все, що має бодай якісь шанси на успіх. Утім, і незалежно від таких сучасних настроїв, ідеї

економістів та політичних філософів — і коли вони мають рацію, і коли помиляються — є більш впливовими, ніж зазвичай це розуміють. Практично лише вони і правлять світом. Люди практики, які вважають себе вільними від будь-яких інтелектуальних впливів, зазвичай перебувають у полоні [ідей] якогось економіста, що вже пішов з життя. Ті безумці при владі, які нібито слухають голоси часу, насправді витягують свої шалені ідеї з академічних праць, написаних кілька років тому. Я впевнений, що значення нагальних інтересів надто переоцінене, порівняно з поступовим наступом влади ідей. Щоправда, так стається не миттєво, а лише за певний проміжок часу. Адже в економіці та у політичній філософії не так уже багато тих, хто захоплюється теоріями, яким не більше двадцяти п'яти — тридцяти років, то й ті ідеї, якими на разі послуговуються суспільні діячі чи політики, та навіть агітатори, навряд чи будуть найновішими. Але, рано чи пізно, саме ідеї, а не нагальні інтереси, стають небезпечними як для добра, та і для зла.

Переклад з англійської Т. Білоус

Одержано / Received 16.04.2018